

Společnost zážitků se rodí v okamžiku, kdy střední vrstvy své pokrytectví odkládají a začínají se věnovat honbě za chutnými zážitky se stejnou náruživostí jako vrstvy nižší. Prve od této chvíle se z provozování báječných zážitků může stát nová a prosperující průmyslová odvětví. Na rozdíl od klasických odvětví, která produkovala věci více či méně stejné, kde trh mohl být po jistém čase nasycen, profituje nový byznys plnými hrstmi z toho, že zážitky není možno změnit v trvalý stav. (...)

Nevíme sice tak úplně přesně, co postmoderna vlastně znamená, ale už to, že v ní prý zaručeně žijeme, musí být pro pravdu Dorian Gray naprosto jedinečným zážitkem. Moderní společnost se svými obrovskými aparáty průmyslové výroby byla ráznou odpovědí na pradávny strach lidstva ze zoufalé bídy a nedostatku. V okamžiku, kdy obyčejného zboží začal být alespoň v některých zemích dostatek, směr pro všechny, nastoupil na místo strachu z nedostatku strach nový, strach, který dříve znali jen privilegovaní – strach z ubíjející nudy.

eseje Dorian Gray – pionýr společnosti zážitků

Jan Keller Odsouzení k modernitě Co hledá sociologie a našla beletrie

Jan Keller Odsouzení k modernitě Co hledá sociologie a našla beletrie

Knihy esejí *Odsouzení k modernitě* dokládá v jedenadvaceti kapitolách jednoduché tvrzení: Ani moderní společnost se nevyhnula tomu, o čem byli staří Řekové přesvědčeni, že je osudem veškerých dějin. Nevyhnula se pohybu v kruhu. U řady problémů, s nimiž se moderní společnost od svých počátků potýká, se mění pouze vnější kulisy, jejich povaha zůstává stále stejná. Stejná je i bezmocnost, s níž tváří v tvář těmto problémům stojíme. Překvapivě neměnné jsou stesky na krutost lidských osudů, na sociální nespravedlnost, na podlost finančních spekulantů a na zkorumpovanost politiky. Svědectví o odsouzení ke stále témuž nachází Jan Keller v románech století devatenáctého i v novelách století dvacátého. Nalézá v nich rovněž dlouhou řadu projevů toho, co bývá vydáváno za příznaky takzvané postmoderní společnosti. Diagnóza modernity v dílech literární klasiky se překvapivě shoduje s mnohem pozdějšími a dokonce současnými sociologickými teoriemi.

Jan Keller
Odsouzení k modernitě

Něco o povaze modernity 11

Dědictví zlých časů 14
(Charles Dickens: *Zlé časy*)

1/Sociální problémy přetrvávají 21

Bílý límeček Jana Pinneberga 22
(Hans Fallada: *Občánku, a co teď?*)

Na cestě nikam 28
(John Steinbeck: *Hrozny hněvu*)

Galeje ve dvou obrazech 34
(Émile Zola: *Germinal*)

2/Sociální patologie se prudce zmodernizovala 42

Bubu se vrací 43
(Charles-Louis Philippe: *Bubu z Montparnassu*)

Kmotrův sociální kapitál 52
(Mario Puzo: *Kmotr*)

3/Řada údajně nových procesů je ve skutečnosti staronová 61

V džungli deregulace 62
(Upton Sinclair: *Džungle*)

Vzdělání pro Babbitty 69
(Sinclair Lewis: *Babbitt*)

Revoluce spekulantů 77
(Honoré de Balzac: *Velikost a pád Césara Birotteaua*)

4/Dysfunkčnosti modernity se nemění 83

Modernizace podle svatého Marka 84
(Jorge Luis Borges: *Evangelium podle Marka*)

Kafkovský management 93
(Franz Kafka: *Zámek*)

Riziková společnost Karla Čapka 102
(Karel Čapek: *Válka s mloky*)

5/V nové podobě vystupují problémy

6/Znaky údajné postmoderny byly v modernitě vždy 127

Naše postmoderní paní Bovaryová 128
(Gustave Flaubert: *Paní Bovaryová*)

Dorian Gray – pionýr společnosti zážitků 138
(Oscar Wilde: *Obraz Doriana Graye*)

Miláček aneb Sociologický masakr 147
(Guy de Maupassant: *Miláček*)

Individualismus jako touha být někým jiným 155
(Stendhal: *Červený a černý*; Honoré de Balzac: *Ztracené iluze*;
Gustave Flaubert: *Citová výchova*)

Zpověď sociálního konstruktivisty 164
(Thomas Mann: *Zpověď hochštaplera Felixe Krulla*)

Oblomovovi vnuci 173
(Ivan Alexandrovič Gončarov: *Oblomov*)

Místo závěru: Zpět v časech Orwellových 180
(George Orwell: *Cesta k Wigan Pier*)

Ediční poznámka 187

Něco o povaze modernity

Slova „moderní“, „modernita“, „modernizace“ slýcháváme ze všech stran. Setkáváme se s nimi tak často, že vůbec nepochybujeme, že víme, co znamenají. Ostatně kdybychom si nebyli jejich významem tak zcela jisti, můžeme vždy zalistovat v některé z učebnic sociologie, neboť moderní společnost si pro potřeby vlastní sebereflexe vytvořila celou jednu vědní disciplínu.

Málokdo by ovšem takovým listováním ztrácel čas. Všem je přece jasné, že moderní je to, co se ustavičně přímo před našima očima vyvíjí a co tak ostře kontrastuje se vším předmoderním, tedy nedynamickým, strnulým, nehybným, stagnujícím.

A pokud by se nám snad zdál vývoj modernity přece jen příliš pomalý, můžeme dopřát sluchu těm, kdo s nadšením hovoří o příchodu doby postmoderní. Ta v každém ohledu modernitu přenačňuje, trumfuje a překonává. Tajemná postmoderna nás zaplaví tolika neobvyklými a vzrušujícími otázkami, že na obyčejné problémy nějaké modernity dočista zapomeneme.

Tato kniha esejí a úvah vznikala z pohnutek bytostně nepostmoderních, takže si klade jen otázky docela přízemní. Je skutečně pravda, že se moderní společnost vyvíjí tím, jak postupně řeší problémy, kterým musí čelit? Anebo je to spíše tak, že tyto problémy přetrvávají s nezměněnou naléhavostí a pouze mění svoji vnějškovou podobu? Není to jednoduše tak, že modernita je tlačí před sebou v blahé naději, že je v novém (modernějším) rouše nikdo nepozná?

Stejně jako v případě dalších otázek také zde budeme porovnávat současnou situaci s popisem toho, jak to vypadalo v již zaručeně moderní společnosti někdy před sto a více lety. Vy- užíjeme k tomu bohatost svědectví obsažených v krásné literatuře 19. a první poloviny 20. století. Velcí romanopisci pracovali sice jinak než sociologové, kteří sbírají data v terénu, je ovšem otázka, či výsledný obraz reality je výmluvnější, autentičtější a pravdivější.

Naše putování modernitou začínáme u Charlese Dickense, který dokázal v románové podobě ztvárnit charakteristické rysy modernity, které intoxikují moderní mysl bez ohledu na to, v jaké míře se nám podařilo revitalizovat znečištěné řeky a odstranit

pustí do spekulací. Budou natahovat mnohem hrabivěji ruce než my a vymýšlet si mnohem krkolomnější nápady, ač nemají naši bystrost.“

Pro dědice drobných podnikatelů, kteří si trpělivě po dvacet a více let v drobném krámku připravují zajištěnou penzi, není v takovém světě příliš místa. Zatímco spekulant František, „jehož vědomosti pramenily z neúplného vzdělání a jehož chyby zavinila opuštěnost“, našel v londýnské City i jinde spoustu neobyčejně učenlivých a vlivných potomků, rod Césara Birotteaua je na vymření. Stejně tak jako samotný César, který umírá v okamžiku, kdy se mu podaří splatit poslední z dluhů, které mu František přichystal.

„Takový byl César Birotteau, důstojný muž, kterému tajemné mocnosti, jež působí při zrození člověka, odepřely schopnost posuzovat politické děje a život jako celek a povznést se nad úroveň, v níž žije střední třída, který ve všem šel starou vyšlapanou cestou, poněvadž všechny svoje názory přijal odjinud a nikdy je nezkoumal.“

Honoré de Balzac:

Velikost a pád Césara Birotteaua

Přeložil Bohuslav Rovenský.

Praha, Státní nakladatelství krásné literatury,

hudby a umění 1959

Geraint Anderson: *Cityboy*

Přeložil Ivan Kytka.

Dysfunkčnosti modernity se nemění

Západ vždy toužil pozměnit k obrazu svému zbytek planety. Čím více problémů měl sám se sebou, tím usilovněji se snažil spasit celý svět. Měnily se jen recepty na to, jak spásu těch, kdo naše problémy nemají, zařídit.

Od misionářů zvěstujících po dobrém či po zlém křesťanství přejali tuto štafetu milosrdenství světoznámí politici a jejich méně známí apogeti – sociologové. Tak vznikly teorie modernizace.

Za snahou o povznesení celých kontinentů skrze modernizaci nestojí Matka Tereza, nýbrž Harry Truman. Ve svém projevu z ledna 1949 vyzval ke zvýšenému zájmu o rozvojové země jako k účinnému nástroji na zatlačování komunismu. Této politické objednavce sociologové promptně vyhověli. Již o dva roky později formuloval strukturní funkcionalista Marion J. Levy první a zatím ještě neumělou teorii modernizace rozvojových zemí. S použitím vysoce abstraktních kategorií převzatých z analýzy fungování moderních profesí jeho teorie v zásadě netvrdila nic víc než to, že jakákoliv země se může stát moderní, pokud napodobí Spojené státy. Napodobit Spojené státy pak znamená, že namísto citů budeme používat rozum, budeme sledovat v prvé řadě svůj vlastní zájem a druhých lidí si budeme vážit podle výkonů, které podávají, nikoliv podle váhy rodiny, do které se narodili.

Všechny tyto ctnosti, dodával Marion Levy, lze i v těch nejzaostalejších zemích vypěstovat jednoduše tak, že v nich zavedeme tržní hospodářství. Trh už lidi naučí, jak se chovat moderně.

Pokud se na zmíněný recept podíváme pozorněji, zjišťujeme, že stát se moderní znamená uvažovat stejně, jako uvažuje příslušník bílé, anglosaské, vzdělané, protestantské střední vrstvy. Vše ostatní nás vrhá do pekla afektů, neracionálního jednání a zbytečných konfliktů, ale také bezmyšlenkovité rutiny a ekonomické stagnace.

Spása pro chudé země a regiony přichází v podobě ekonomického růstu, který je nesen podnikavostí a osobní výkonností založené na technickém vědění. Vše ostatní je jen balast, který je třeba pod vedením amerických instruktorů jednou provždy

ze zaostalých, barbarských, primitivních poměrů. Americký badatel Daniel Lerner byl v padesátých letech 20. století fascinován rozšířením černobílé televize. Ve své slavné knize *Přechod od tradiční společnosti* vyslovuje názor, že k modernizaci zemí Středního východu dojde především vlivem masových médií. Díky sledování televize se v zaostalých zemích rodí zcela nový typ člověka – „mobilní osobnost“. Je to člověk schopný pohybovat se pružně a dynamicky v rychle se měnícím světě. Dokáže se přenést do kůže druhého a pochopit jeho zájmy. Daniel Lerner proslul například tvrzením, že islám se stává bezmocným tvářím v tvář nástupu racionálního a pozitivního myšlení, které odkoukáme právě z televize.

Americký psycholog David McClelland tvrdil na samém počátku šedesátých let v knize nazvané příznačně *Společnost výkonu*, že vlivem euroamerické civilizace se ve dříve stagnujících zemích nezadržitelně šíří typ člověka otevřeného inovacím, vnímavého k názorům druhých, uvažujícího o vzdálenější budoucnosti a plánujícího svoji vlastní vzestupnou kariéru. Tento člověk je fascinován vědou a technikou, která mu umožňuje lépe zvládat svět, a zároveň dopřává důstojnost všem ostatním bytostem včetně žen a dětí. Způsob myšlení euroamerických středních vrstev na vzestupu byl těmito odborníky jednoduše implantován do hlav obyvatel všech kontinentů natolik důsledně, že by jim to mohli jejich předchůdci misionáři jenom závidět.

Už tehdy zaznívaly pochybovačné hlasy. Upozorňovaly na to, že ekonomicky nerozvinuté země nemusejí spontánně kopírovat západní cesty vývoje. Zavedení trhu nemusí vést automaticky k ustavení demokratických forem vlády a už vůbec ne k rozšíření občanské společnosti. Jiní upozorňovali na to, že aplikace univerzálních receptů bez ohledu na zvláštnosti historické a kulturní může vést k nezamýšleným důsledkům, zcela jiným, než o jaké usilovali přímočaří modernizátoři.

Patrně nejjasnozřivější mezi skeptiky pohlížejícími už v šedesátých letech 20. století na nadšené modernizátory s nedůvěrou byl americký politolog Fred W. Riggs. Upozorňoval na to, že

pokračují zneprátené kmenové a etnické skupiny v bezohledném soupeření o moc. Státní správa jim přitom slouží především jako vysoce efektivní nástroj korupce masových rozměrů. Za rouškou modernizace dochází k rozkladu struktur tradiční společnosti, aniž by ovšem vznikaly odpovídající instituce moderní. Výsledkem je jen doutnající chaos a narůstající napětí, na kterém nic nemění sebepruďší ekonomický růst.

Přínejmenším dva významní badatelé upozorňovali už v první polovině šedesátých let na to, že proces naivní modernizace může ty země, které se staly jeho obětí, těžce a možná nevratně poškodit. Byli jimi americký antropolog Clifford Geertz a izraelský sociolog Samuel Eisenstadt.

Prvý z nich ve své knize o důsledcích modernizace v Asii a Africe konstatoval, že vznik nových a zdánlivě moderních států v řadě zemí pouze posílil projevy etnické, kmenové a náboženské nesnášenlivosti, protože dal svářícím se skupinám k dispozici mocenské a vojenské prostředky nebývalé síly.

Eisenstadt zase poukázal na to, že takzvaná modernizace byla v řadě zemí po prvých a zdánlivě úspěšných fázích zachváčena regresem. Tyto země se nestaly moderními v našem slova smyslu, ale nemohou se už vrátit ani do své původní podoby. Na cestě odnikud nikam se v nich k moci dostávají diktátorské režimy, které na modernitě zaujal především její mohutný zbrojní potenciál. Deformovaná modernita se stává trvalým stavem země a může pak už pořád ohrožovat ji samotnou i její sousedy.

Zatímco sociologové, psychologové, antropologové a politologové diskutovali o slabinách různých verzí teorie modernizace a uvažovali, jak tyto teorie ještě více zmodernizovat, ekonomové a politici vzali věc do svých rukou. To, co napáchali, popsal snad ze všech nejlépe britský ekonom německého původu Ernst Friedrich Schumacher v knize *Malé je milé aneb Ekonomie, která by počítala i s člověkem*.

Schumacher ukazuje, že rozvojová pomoc, jejímž prostřednictvím mělo dojít k modernizaci zemí třetího světa, byla od počátku koncipována zcela chybně. Sloužila spíše bankám, u nichž se chudé země zadlužovaly, aby se mohly dostat do pozice, která jim umožní získat další půjčky.

Takto prováděná modernizace neposilovala soběstačnost rozvojových zemí, neboť z toho by severní partneři nic neměli. Každou z nich naopak specializovala na pěstování, výrobu a vývoz specifických komodit. Navzájem si tak srážely cenu svého exportu na světových trzích s nerosty, tropickým dřevem, hořčicí či bavlnou. Stačila pak neúroda či jiná komplikace, aby se daná země ocitla bez prostředků a propastně se zadlužila.

Dluhy bylo možno umořovat jedině dalším zintenzivněním exportu, což vyžadovalo rozšiřovat těžbu, intenzifikovat rybolov, budovat stále rozsáhlejší plantáže a rozšiřovat pastviny.

Sociálně vedla takto nastavená rozvojová pomoc k tomu, že venkovské obyvatelstvo masově opouštělo své domovy a odcházelo žít na chaoticky neorganizovaná předměstí velkých měst. Proud lidí, pro které už nebylo místo v jejich vesnicích, prudce sílil a časem začal překračovat hranice států a kontinentů. Byli vytlačováni ze svých původních domovů a přitahováni obrazem spotřebního ráje na Severu.

Namísto toho, aby modernizace zvyšovala samostatnost toho, komu byla nabízena, či spíše vnucována, zvyšovala závislost chudých zemí na způsobech produkce i na konzumních vzorcích zemí bohatých. Ve jménu modernizace byly ničeny původní kultura a tradice, miliardám lidí s příjmem jeden dolar denně bylo slibováno, že již jejich děti budou mít přístup do obchodů, z nichž rodiče znali jen výkladní skříně.

Nešťastně modernizované země se mezitím dále zadlužovaly, takže v osmdesátých letech 20. století bylo nutno začít jim předpisovat takzvané programy strukturální adaptace. Byly vydávány za ten nejmodernější lék určený pacientům strádajícím modernizací. Měly ekonomicky spasit země, které ochuravěly na cestě za ekonomickou spásou.

Programy strukturální adaptace měly zemím orientovaným zcela jednostranně na vývoz umožnit, aby vyvážely ještě více. Tomu sloužil závazek devalvovat měnu, což činí produkci na export lacinější.

Měla být dále posílena pozice velkých investorů, kteří chudší

veřejného sektoru, především do školství, zdravotnictví a sociální ochrany. Ušetřené peníze měly jít na splácení dluhů, respektive úroků z nich.

Přijetí těchto programů se stává od osmdesátých let 20. století základní podmínkou pro udělování dalších půjček. Ty byly stále nezbytnější, neboť v důsledku prosazování programů strukturální adaptace ekonomika většiny zemí postižených důsledky nesprávně nastavené modernizace neměla dostatek prostředků, aby mohla v této cestě modernizace pokračovat z vlastních zdrojů.

Z hlediska sociálního měla modernizace především dvojí dopad. Takzvaná rozvojová pomoc svými často megalomanskými projekty vyháněla lidi z jejich domovů. Likvidovala tím přirozená pouta vzájemné pomoci, která se po dlouhé generace utvářela v rámci rodinných, rodových a kmenových struktur. Lidé, kteří se nemohli spolehnout na pomoc ze strany příbuzných a známých, neměli ovšem šanci opřít se ani o sekundární sociabilitu, tedy o obdobu našeho sociálního státu. Na jeho budování se nedostávalo peněz už předtím, než programy strukturální adaptace začaly nařizovat jeho cílenou likvidaci. Vzniklé vakuum nasávalo stále mocnější a vydatnější proudy uprchlíků.

Velká část uprchlíků, kteří dnes směřují do Evropy, přichází právě ze zemí, jimž byla už koncem minulého století vnucena léčba modernizací podle neoliberálních receptů. Typický africký uprchlík pochází ze země, která v uplynulých dvaceti až třiceti letech privatizovala státní podniky a kde vliv státu na ekonomiku byl zcela minimalizován. Ekonomika těchto zemí odpovídá zájmům velkých zahraničních investorů. Platí v nich jen naprosté minimum regulací. Neexistence zákoníku práce, pracovní nasazení desetiletých dětí a udržování kázně soukromými polovojenskými oddíly představuje jejich mocnou komparativní výhodu, což se promítá i do bezkonkurenčně nízkých cen surovin a výrobků, které od nich bez skrupulí odebírají země pyšníci se nejvyššími euroamerickými hodnotami.

Země Jihu odbouraly i jen zárodky systému sociálního zabezpečení a nikdo je nemůže podezřít z příliš vysokých výdajů na

Masy lidí proudí z těchto končin do Evropy s jejím sociálním státem. Dávají přednost zemím, jako jsou Německo, Švédsko či Francie, tedy zemím se sociálním státem a systémem sociálního zabezpečení nejvíce rozvinutým. Jako kdyby se chtěli zmodernizovat v Evropě, když v jejich zemích původu už není k přežití.

Je pochopitelné, že pokud jejich příliv neustane, sociální systémy evropských zemí se postupně zhroutí. Vedlejší důsledky vývozu modernizace by tak zničily země, které až dosud fungovaly jako vzory modernity.

V sociologii nemáme pro popis tohoto procesu vhodné nástroje. Opět je třeba sáhnout k beletrii, která dokázala tuto situaci předjímat ve velké symbolické zkratce.

Příběh, který vypráví argentinský spisovatel Jorge Luis Borges, se odehrává na usedlosti La Colorada v posledních březnových dnech roku 1928. Student medicíny Baltazar Espinosa, kterému bylo několik náhodou právě třiatřicet let, zde tráví svůj letní pobyt v přítomnosti poloindiánského šafáře Gutreho, jeho syna a dcery.

Prudké deště rozvodní blízkou řeku a statek je odříznut od zbytku světa nekonečnými vodními pláněmi. Espinozovi hostitelé jsou negramotní domorodci, kteří se skvěle vyznají v končinách, jež obhospodařují, nemají však ani tušení o reálném či duchovním světě, jenž by překračoval jejich každodenní rutinu.

Když prohledával dům obklíčený masami vod, našel Espinosa bibli psanou v angličtině. Z poznámek do ní vepsaných vyčetl, že Gutreové jsou vzdálenými potomky osadníků, kteří po několika generacích splynuli s místním obyvatelstvem. Zapomněli číst a psát a v jejich krvi „jako temná stopa přežíval kalvínský fanatismus a pověřivost pampy“.

Nálezu bible zprvu nevěnovali žádnou pozornost, avšak Espinosa si umínil, že jim z ní bude pravidelně předčítat. Nechtěl je ani tak povznést z jejich duchovní temnoty, sám biblickému příběhu nijak zvlášť nevěřil. Spíše si chtěl ukrátit dlouhou chvíli během nekonečných dnů vyplněných ustavičným deštěm.

Teprve časem vyprávění Gutreje zaujalo a nechali si předčítat *Evangelium podle Marka* stále znova a znova. Při četbě si Espinosa

neboť osvědčovaly, že pochopili, že Kristus sám sebe rád a dobrovolně obětoval proto, aby spasil všechny lidi na Zemi.

Až nastal okamžik, kdy ho požádali o požehnání. Potom mu zlořečili, plivali na něho a strkali ho dozadu. Espinoza pochopil, co ho čeká. Když ho dostrkali za dveře, zjistil, že kůlna je bez střechy. Gutreové strhli trámy a postavili z nich kříž.

Málokdy se stane, aby na realizaci jedné krátké povídky pracoval dlouhodobě tým sociologů, psychologů, antropologů a politologů a do života ji uvedly celé zástupy předních ekonomů a významných politiků. Ti všichni si hráli na třiatřicetiletého muže, který se ujal nesnadného úkolu ukázat polovičním divochům a barbarům tu jedinou správnou cestu. Teorie modernizace nejsou nic jiného než mapa, podle které, jak jsme byli všichni po generace přesvědčováni, bloudící spolehlivě dojdou do ekonomického a politického ráje, ve kterém my již slastně spočíváme. Jakousi podivnou shodou okolností učinily tyto recepty na zázračnou léčbu právě z těch zemí, jimž byly naordinovány, dokonalé peklo. S tím větší touhou a odhodláním se početné zástupy rozhodly putovat do slibovaného ráje přímo. Jestliže se nepodařilo zmodernizovat jejich končiny, je možno nalézt spásu v krajích již zaručeně moderních. Cesta do ráje, k níž jsme tak trpělivě vybízeli, vede stejně tak jako v příběhu, který vypráví Jorge Luis Borges, k zabití toho, kdo tápajícím cestu ukazuje. Můžeme jen doufat a modlit se, aby se jeho smrt stala součástí jejich vykoupení.

Při četbě Kafkova *Zámku* má čtenář pocit, že se brodí hustým sněhem, obtížně vytahuje nohy ze závějí, je ztuhlý mrazem, a přitom neví, kam vlastně jde. Zároveň má pocit, že stojí v horké lázni, kde v neproniknutelné mlze tuší jenom obrysy osob, o nichž vůbec neví, kdo vlastně jsou a proč tam sedí a postávají právě ony.

Cesta z vesnice na Zámek je prostě stejně strastiplná jako pobyt ve vesnici a je stejně jako on zbavena jakéhokoli smyslu, jakéhokoli naděje, jakéhokoli perspektivy. Jako kdyby se přímo před očima v mžiku vytratila, jakmile se na ni vstoupí.

Nahoře na Kafkově tajemném Zámku i dole v jeho až příliš kouzla prosté vesnici žijí lidé, kteří jsou sice různé oblečení, všichni však mají jedno společné. Ti i oni slouží něčemu, jehož smysl nedokážeme při nejlepší vůli vystopovat. Vidíme jen, že těm ze Zámku přináší jejich služba všechna myslitelná privilegia včetně možnosti přespávat v Panském hostinci, pít zde po chuti pivo a mít k dispozici službukonající výčepní. Vesničanům přináší zase jejich služba poníženou úctu před vrchností a možnost dodržovat po libosti zaběhané tradice, z nichž ta ze všech nejosvědčenější a nejběžnější jim přikazuje prokazovat povinnou úctu vrchnosti.

I když ti horní spravují ze Zámku ve dne v noci ty dole ve vesnici, zatímco sedláci a jejich dcery ve dne v noci posluhují těm ze Zámku, ve skutečnosti se nikdy nesetkají. Ani jedni by nedokázali přesně říci, jak ti druzí vlastně vypadají. Pohovořit si tváří v tvář s úředníkem se daří zeměměřiči K. jedině při nočním výslechu v ložnici, kdy úředník mluví výhradně o svých domnělých problémech, zatímco zeměměřič upadá co chvíli do neklidné dřímoty.

Nedokončený román byl napsán počátkem dvacátých let 20. století a jaksi tradičně je považován za alegorii nerovného střetu jedince se všemocnou byrokratickou organizací. Samotný výzkum organizací činil tehdy sice teprve své první krůčky, už se ale vědělo, že byrokracie se řídí svými vlastními normami a předpisy, které nemají nic společného se skutečnými problémy a potížemi těch, jejichž záležitosti po formální stránce do nejmenších podrobností spravují. Pokud by chtěl Kafka vydat pouze toto svědectví, jistě

a plýtvavě záležitosti svých klientů. Stejný model funguje také v oblasti těch nejvýkonnějších firem, nejmocnějších nadnárodních korporací a stále zřetelněji i v oblasti politické.

Tam všude stojí vedle sebe dva navzájem hermeticky uzavřené světy, každý z nich funguje podle svých přísných pravidel, ovšem chod jednoho i druhého vytváří a před sebou hrne narůstající lavinu naprosto paradoxních a krajně absurdních situací.

Zámek ve skutečnosti ani v nejmenším nepotřebuje vesnici, právě tak jako vesnice může fungovat úplně klidně i bez Zámku. Přesto je největší ctností vesničanů a hlavním zdrojem jejich ponížené hrdosti posluhovat těm ze Zámku. Naopak největším hříchem je vzepřít se přání, jež ze Zámku přichází, ať už je jakékoliv. Zámek si pěstuje všechna svá privilegia se zdůvodněním, jemuž se ve vesnici pevně věří, a sice s poukazem na to, že je pro vesnici nezbytný. Čím větší překážku pro fungování vesnice představuje, tím je prý pro ni nezbytnější.

Hlavním hrdinou Kafkova románu je ve skutečnosti neosobní moc, která přichází odněkud z dálky a která je zcela neviditelná a neuchopitelná, i když jak čtenář, tak vesničané a konečně i zeměměřič mají čas od času tu čest setkat se s některým z bohatě členěného a rozvrstveného stavu úředníků a podúředníků, poslů a pomocných poslů. Oproti moci Zámku je každý z těchto činovníků úplně stejně bezmocný a nepodstatný jako kterýkoliv vesničan. Jak poznamenává sám autor, „úřady, ať byly sebedokonaleji organizovány, měly za úkol vždycky jen hájit odlehle, neviditelné záležitosti jménem odlehklých, neviditelných pánů“.

O mechanismu řízení na dálku pojednává v současné době několik studií. Francouzská socioložka Marie-Anne Dujarier se tímto jevem zabývá v práci nazvané *Odosobnělý management*.

Systém funguje tak, že experti na řízení (autorka jim říká plánovači) vymýšlejí ve svých kancelářích takzvané dispozitivvy. Jsou to předpisy, které stanoví, co mají běžní zaměstnanci dělat, jak to mají dělat a jak zajistit, že to budou dělat iniciativně, se zaujetím a s radostí, i když sami nemohou mluvit ani do obsahu, ani do forem své pracovní činnosti.

Dispozitivvy určené pro různé typy pracovišť jsou si nápadně podobné bez ohledu na to, jakou činnost mají vlastně normovat. Jsou využitelné v prostředí soukromých i veřejných organizací, na pracovištích, kde vznikají materiální produkty, i na těch, kde jsou poskytovány nehmotné služby.

Zaměstnanci jsou ujišťováni, že tyto dispozitivvy jsou tady pro ně. Umožňují jim prý rozvíjet jejich kompetence, jejich autonomii, zaměstnatelnost, celou jejich osobnost. Zároveň jsou upozorněni, že pokud by se těmito předpisy, které jsou zde pro jejich dobro, neřídili, vystavují se různě tvrdým sankcím až po ztrátu zaměstnání.

V zásadě působí dispozitivvy stejně jako oni dva hraví a věčně veselí pomocníci, kteří byli zeměměřiči ze Zámku přiděleni. Chtějí mu pomáhat v práci, spíše mu ji však komplikují, nechťejí ho ani v nejmenším vyrušovat, ustavičně ho však pozorují, jsou mu naprosto věrní, a přitom na něho neustále číhají. Jak konstatuje samotný autor, zeměměřič K. „nebyl natolik silný, aby se jejich službám ubránil“.

Pro dispozitivvy strategického řízení ve vztahu k zaměstnancům platí to samé jako pro zámecké úřady ve vztahu k zeměměřiči. Až k nevydržení komplikují tomu, kdo chce pracovat, život a staví ho před dlouhou řadu dokonale paradoxních situací. Místo aby zeměměřič dělal to, kvůli čemu byl původně povolán, musí vymýšlet ty nejdůmyslnější způsoby, jak se vetřít do přízně úřadů. Obdržel sice přijímací dopis, jak mu ale prozradil starosta, v dopise se praví, že „jste přijat, jak víte, to znamená, že je na vás, abyste dokázal, že jste přijat“.

Podobně zaměstnanci, kteří chtějí vyhovět dispozitivvům strategického řízení, nemusejí nutně pracovat, musejí však dokázat, že pracují. Protože vše je perfektně kvantifikováno, pracuje se pro vykazovaná čísla, nikoliv pro zákazníky či klienty. Jelikož dosahování správných čísel se stává jediným kontrolovatelným činem, každý musí vytáhnout ze své činnosti to, co lze vyjádřit kvantitativně. Tato činnost pochopitelně zabírá mnoho času, který pak již nelze věnovat klientovi. Jak víme z jiné studie,

špičkové kvality, je odbývat práci způsobem, který by si jinak nikdy nedovolil.

Toto konstatování potvrzuje jedna ze sociálních pracovníc, s nimiž badatelka uskutečnila rozhovor: „Koneckonců dělat svou práci pořádně znamená dopustit se určité formy neposlušnosti.“ A její kolega k tomu dodává: „Čím více statistik prokazujících, že vidáme své klienty, vyplníme, tím méně často vidáme své klienty.“

Franz Kafka předvídal logiku strategického řízení naprosto dokonale a s velkým předstihem. Jeho úředníci byli natolik zavaleni svými spisy, že se kontaktu se spravovanými vyhýbali přímo programově. Úředník prostředního významu Klamm, k němuž se zeměměřič snaží od samého počátku románu neúspěšně proniknout, nikdy nepromluvil s jediným člověkem ve vsi. Písemně dává zeměměřiči právo být v kontaktu jedině se starostou, tedy s jediným úředníkem, který mu nemůže nijak pomoci. A starosta je v této věci naprosto upřímný, když nabízí K. svoji plnou spolupráci: „Nechci se vnucovat, jen vám dávám na uvážení, že ve mně máte... v jistém smyslu partnera. Jenom nepřipustím, abyste byl přijat jako zeměměřič, jinak se však na mne můžete vždy s důvěrou obrátit, ovšem v mezích mé moci, která není velká.“

Paradoxy, na něž narážíme v Kafkově *Zámku* na každé stránce, zaplňují také stránky dnešních manažerských příruček. Jak konstatují autoři knihy *Paradoxní kapitalismus*, v dnešních organizacích jsou všichni ustavičně vybízeni, aby konali své vlastní volby, aniž by mohli o něčem podstatném rozhodovat. Všichni se mají chovat dalekosáhle autonomně, aniž by měli nějaký vliv na to, co je ovládá. Všichni mají pracovat stále rychleji, ale každý svým vlastním tempem. Zcela svobodně se mají rozhodnout plně respektovat předpisy, které rozhodují za ně.

Paradoxnost zadání, jež by měli zaměstnanci plnit, se promítá i do paradoxnosti jazyka, který tak hladce manažeři slovem i písmem ovládají. Nápadně často se v něm vyskytují výrazy typu „trvalá excelence“, jako kdyby bylo možno být nedostižně vynikajícím kdykoliv a na jakkoliv dlouhou dobu. Zcela běžně slyšíme o „ne-

Jak ukazuje ve své anketě Marie-Anne Dujarier, každý článek složitého patra firemní hierarchie má v skrytu duše vážné pochybnosti o smyslu své existence.

Vedoucí pracovníci, kteří se pohybují přímo v prostředí firem a jsou v kontaktu se zaměstnanci, takzvaní manažeři proximity, dobře vědí, že existence abstraktních předpisů, které pokrývají prakticky veškerou představitelnou činnost, jejich řídicí funkci zpochybňuje. Jejich postavení může být dokonce nepříjemné, protože ze svého místa dobře vidí, jak takové předpisy narušují sociální klima a vyvolávají nadměrný stres u pracovníků všech úrovní. To zpětně snižuje výkonnost, kvůli jejímž zvyšování si organizace tyto instrukce draho zakoupila.

Ve chvílích sdílnosti vyjadřují pochyby o smyslu své existence dokonce i plánovači, tedy tvůrci dispozitivů strategického řízení. Jak se svěřil jeden z nich, dobře ví, že prodává zmrzlinu Eskymákům, tedy poskytuje lidem něco, co zrovna nepotřebují. Protože způsobů, jak účinně řídit organizaci, není nekonečné množství a protože imperativ dynamiky a pružnosti si vynucuje stále nové inovace, prodávají se v zásadě tytéž dispozitivní pod stále novým a novým označením. Sáhodlouhý seznam těchto označení tvoří velkou část vědění dnešní vědy o řízení. S každou novou položkou se rozšiřuje trh s dispozitivní, které předepisují firmám, jak uspět na trhu v soupeření s firmami, které se řídí stejnými dispozitivní.

Tvůrci pravidel strategického managementu se k nerozeznání podobají úředníkům z Kafkova *Zámku*. Obsahem jejich práce je vypracovávat předpisy použitelné k řízení aktivity těch, s nimiž se nikdy nedostanou ani do letmého kontaktu. Nikdy nepracovali s lidmi, vždy jen s procedurami. O firmách, které se budou jejich předpisy ve svém provozu řídit, vědí jen to, co o nich vyčetli ze spisů pořízených jinými vzdálenými experty.

Mezi tvůrci dispozitivů je nápadně mnoho mladých absolventů vysokých škol, kteří nikdy nebyli v podnikové praxi. Tvrdí, že je to jejich velká komparativní výhoda. Potřeby firem lze prý posuzovat mnohem efektivněji, jestliže sledujeme pouze údaje typu

Neméně kompetentně vyjadřuje totéž v románu Klammův vesnický tajemník Momus, když se ho K. ptá, zda bude jeho nadřízený čist protokol, který právě zhotovil: „Nikoli. Proč také? Klamm nemůže přece čist všechny protokoly, nechte dokonce vůbec žádné.“

Snad neúčinnějším nástrojem ke zvýšení efektivity činnosti jakékoliv organizace je snížení počtu jejích pracovníků a dosažení toho, aby zbylí pracovali i za ně. Lidská práce je v tržní ekonomice považována za náklad a náklady je třeba za jakoukoliv cenu snižovat.

Také v tomto ohledu byl Franz Kafka až neskutečně jasnozřivý. Celé zeměměřičovo trápení spočívalo přece v tom, co mu prozradil už starosta: „Jste přijat jako zeměměřič, jak říkáte, ale my bohužel žádného zeměměřiče nepotřebujeme.“ A místní učitel k tomu, opět v duchu strategického managementu, dodává: „Potřebujeme školníka asi stejně naléhavě jako zeměměřiče. Školník nebo zeměměřič, to je pro nás stejně břemeno.“ Nakonec byla situace K. ošetřena tím nejmodernějším způsobem, byl přijat na zkušební dobu, zatím bez platu.

I když žádné, ani to nejvyšší patro organizace není pro ni samu příliš zajímavé a dokázala by se obejít bez kteréhokoliv ze svých členů, i ti nejnižší klienti jsou, jak konstatuje Vincent de Gaulejac, organizací a jejími požadavky přímo posedlí. A pokračuje: „Žijí v neukojitelném očekávání uznání. Čím více po něm žízní, tím více přímo roztávají, aby ho získali. A přitom se tím více stávají závislými na moci, která je tím neviditelnější, čím více se usidluje přímo v jejich nitru.“

Stejná posedlost stravovala zeměměřiče. Nikdo mu nebránil z vesnice odejít, buď sám, anebo s číšnicí Frídou. Celé jeho krátké soužití s ní se však točilo stále dokola kolem otázky, jak a skrze koho konečně proniknout až k Zámku. Jejich soukromý život byl kontaminován pochybnostmi, zda se s ní neseznámil kvůli snadnějšímu přístupu k úřadům. Všechny vzájemné city byly poměřovány z pohledu vhodných či nevhodných kontaktů, které lze ve vztahu k Zámku navázat a kterých by bylo možno

„Jednou přirovnala hostinská Klamma k orlovi a K. to připadalo směšné, teď však již ne. Myslí na jeho vzdálenost, na jeho nedobytné obydlí, na jeho mlčení... na jeho pohled pronikající z výšky, který nikdy nelze prokázat, nikdy vyvrátit, na jeho kroužení... jímž se nahoře vznáší podle nepochopitelných zákonů, jen na okamžiky viditelný. To vše má Klamm společného s orlem.“

Nikdo zeměměřiče ve vesnici nedržel, všichni ho z ní – každý svým způsobem – spíše vykazovali. Přesto se snažil stále znova a znova projít hlubokými závěji až k Zámku, aby prokázal, že je užitečný, platný, zaměstnatelný. Čím více úsilí však vyvinul, tím beznadějněji se mu Zámek s jeho úředníky v houstnoucí tmě a narůstajících závějích vzdaloval.

Až do konce nevěřil, že pravdu má hostinská, když mu říká: „Vaše činy zanechají snad hluboké stopy venku na dvoře ve sněhu, ale víc nic.“

Franz Kafka: *Zámek*
Přeložil Vladimír Kafka.
Praha, Odeon, 4. vydání 1989

Marie-Anne Dujarier:
Le management désincarné.
Enquête sur les nouveaux cadres du travail
Paris, La Découverte 2015

Německý sociolog Ulrich Beck se celosvětově proslavil svým konceptem rizikové společnosti. Jeho stejnojmenná knížka vyšla krátce před výbuchem v Černobyli, který jako kdyby dotvrdil aktuálnost jeho myšlenek.

K hlavním rysům moderní společnosti patří, podle Ulricha Becka, skutečnost, že při jejím zcela běžném fungování vznikají natolik závažná rizika, že ji to přímo v jádru ohrožuje.

Nedosti na tom. Moderní společnost dokáže své vlastní ohrožení industriálně vyrábět, komerčně využívat, skrze přírodní vědy legitimovat a politicky podle potřeby bagatelizovat.

Hladomory, epidemie a přírodní katastrofy doprovázely člověka celými dějinami. Nebyla to však rizika v pravém slova smyslu. Nebyla totiž výsledkem lidského rozhodování, které vychází z úvah o technickoekonomických výhodách. V dnešní společnosti není hlavním zdrojem ohrožení lidská nevědomost, jako tomu bývalo dříve. Dnes je hlavním zdrojem rizik specializované, na bezprostřední výkon a na krátkodobý zisk orientované, zdánlivě zcela pragmatické lidské vědění.

V konceptu rizikové společnosti tak Ulrich Beck oživil velké téma sociologie – téma nezamýšlených důsledků jednání. Ekologická, technologická a mnohá další rizika, která ohrožují přežití lidského druhu, jsou jen vedlejším produktem naší snahy zajistit si co nejpohodlnější a nejkomfortnější život. Nikdo nám život v krajní nejistotě nenutí, rozhodujeme se pro něj dobrovolně puze vidinou naprosté jistoty a bezpečí, o kterých mohli naši předci pouze snít.

Naprostě stejný motiv nalézáme v řadě knih Karla Čapka. Romány *Krakatit*, *Továrna na absolutno*, *Válka s mloky* i drama *R. U. R.* mají společného jmenovatele. Je jím objev či vynález, od něhož si lidstvo slibuje překonání nedostatkovosti a vstup do věku naprosté hojnosti. Stroje, chemikálie, roboti či mloci pracují za lidí, čímž obrovsky znásobují produktivitu výroby. Výsledkem je ovšem právě vznik rizik, která nikdo nepředvídal a která hrozí v lepším případě převládnutím totálního chaosu, v případě horším vyhubením lidstva.

Nejúplněji a v logicky nejčistší podobě je tento příběh obsažen v Čankově románu *Válka s mloky*. Rizikem se zde nastává tech-

tato zvířátka bezbranný, kriticky ohrožený druh svádějící nerovný zápas s dravými žraloky. Člověka nijak neohrožovali, dokud se je nezačal snažit využívat a zneužívat pro své cíle.

Od počátku dělají mloci pouze to, čemu je člověk naučil a co po nich chtěl. Nebylo v nich nic, co by do nich lidé sami nevložit. Nejprve sloužili v malém – odevzdávali kapitánovi perly za to, že jim umožnil bránit se proti žralokům vhodnými nástroji. Jejich chovy ve velkém se rozběhly kvůli ziskům společnosti, které s nimi obchodovaly. Začali být využíváni na nejrůznější práce, které konají zásadně jen za stravu.

Mloci jsou uvedeni do moderní společnosti ze stejného důvodu jako jiné zdroje ekologických a technologických rizik. Mají za úkol pomoci lidstvu odstranit nedostatky přírody – v tomto případě nepoměr mezi příliš mnoha moři a oceány a příliš malou rozlohou pevniny. Zvrácený důsledek pěstování vlastního rizika se nakonec projeví zcela opačným efektem – mloci nezadržitelně rozšiřují vodní plochy na úkor zbytků souše.

Touha po krátkodobém zisku jako hlavním motivu produkce rizik dominuje jak v analýzách Ulricha Becka, tak v románu Karla Čapka.

Stejně jako jiná rizika jsou mloci pěstováni proto, aby umožnili stupňovat ekonomický růst za všechny myslitelné meze. Vidina okamžitého profitu přitom zastíňuje úvahy o dlouhodobějších následcích. Jak konstatuje velkoobchodník s mloky G. H. Bondy: „Při své množivosti dosáhnou za pár let několik miliard kusů. To bude nevyužitelné. Ale nechat je pochcípát by znamenalo nevyužít jich teď, kdy jich má společnost šest milionů.“

Ulrich Beck opakovaně zdůrazňuje, že naše pojistky vůči technologickým a ekologickým rizikům zoufale zaostávají za hrozivou vahou rizik. Jsou s nimi zcela nesouměřitelné. Je to dáno mimo jiné tím, že věda a úřad, které by měly rizika minimalizovat, se stávají spolupachateli. Vědci nedokážou rozhodnout, kolik mrtvých musí mít určité riziko na svědomí, aby mohla být jeho další produkce s veškerou autoritou vědy odmítnuta. Úřady, které se zabývají neživým normováním přípustných rizik, nemají

Beck přitom zdůrazňuje, že nová a dosud neznámá rizika jsou vždy o krok napřed ve srovnání s vědou, která mávají potíže zařadit je do svých již etablovaných a uznávaných kategorií. Ve fantazii Karla Čapka platilo totéž pravidlo. Vědci se nemohli shodnout na taxonomii mloků, zatímco ti se šířili po celé zeměkouli. „Ještě odbornější lidé pak tvrdili, že tento druh mloků není vědecky znám a proto vůbec neexistuje.“

Cílem pěstování mloků byl jejich prodej a využití s co nejnižšími náklady, zatímco zkoumání rizik spojených s jejich chovem a množením by náklady zvyšovalo. Tím byl vykolíkován prostor pro využitelnost vědy. Badatelé si nekladli příliš filozofické otázky, zda je vhodné a humánní vykořisťovat tvory, kteří ovládají lidskou řeč. Omezovali se na zjišťování toho, nakolik jsou mloci schopni rozlišovat barvy, co dělají, když se jim rozdrtí ušní labyrint, jak reagují na silné elektrické šoky, jak se chovají, když se jim odejme pravý čelní mozkový lalok apod.

Ani na ekologii v užším slova smyslu Karel Čapek nezapomněl – „při zkouškách s velmi zředěným louhem, továrními splašky, koželužskými činidly atd. jim odpadávala kůže v cérech a pokusná zvířata hynula jakousi snětí žaber. Pro naše řeky jsou tedy Mloci prakticky nepoužitelní“.

U Čapka najdeme také motiv normalizace rizik státem a úřadem. Ulrich Beck upozorňuje na to, že úřední normy, které stanoví, jak vysoké expozici rizik můžeme být ještě vystaveni, jsou výrazem smíření se s nimi. Povolené limity znečištění, i když jsou vědecky patřičně zdůvodněny, tak představují trojského koně. Ten, kdo vymezuje povolený rozsah znečištění, zároveň znečištění do jisté míry přitaká. Vše, co je v úředně povoleném rozsahu ještě přípustné, zároveň platí jako prakticky neškodné. To, co je ještě dovoleno, je vlastně nejedovaté, i když se tím prostředí natrvalo znečišťuje. Každé další stanovení přípustného limitu je jen novým povolením, jak přírodu zase trochu poškodit.

Karel Čapek vystihuje toto farizejství úředního normování přípustné výše rizik jen na pár místech, avšak o to drastičtěji. Když popisuje bestiální výlovy mloků pořádané nelegálními obchodníky, uvádějí, že díky náhodě se jim podařilo najít mloky, které

Úřední regulace nastoupila dokonce i ve Spojených státech, kde byli mloci zvláště často lynčováni za vykonstruované přestupky. Tato diskriminace byla vyřešena tím, že upalování mloků se mohlo konat pouze v soboty a vždy pod bdělým dozorem hasičů.

Podle Ulricha Becka patří k nejpovážlivějším vlastnostem rizik produkovaných moderní společností jejich neviditelnost. Tím se liší od bídy, kterou modernita zdědila ještě ze společností předmoderních.

Zatímco člověk zpravidla bezpečně pozná, žije-li v chudobě a bídě, není zdaleka tak jednoduché rozeznat kontaminovanou potravu od nezávadné či prostor zamořený radiací od míst bezpečných. Běžný člověk se tak stává zcela závislým na odbornících. Formálně svobodný občan není zdaleka suverénní co do svého vědění o vlastním ohrožení, o vlastním osudu, konstatuje Ulrich Beck.

Také lidstvo v Čapkově románu kráčelo vstříc svému osudu slepě. Nešlo jen o to, že mloka v životě nikdy neviděl žádný z akcionářů společností, které je průmyslově množily a ve velkém s nimi obchodovaly. Podmořský charakter života, výhradně jen noční aktivity těchto živočichů jsou samy o sobě symbolem jejich neviditelnosti oku běžného člověka. Čapek nechal místa jejich chovu i pracovního nasazení po celém světovém pobřeží ohradit dřevěnými ploty, aby jejich neviditelnost a přitom všudypřítomnost ještě více zvýraznil. Téměř až do vypuknutí finálního konfliktu, kdy už bylo na jakoukoliv obranu příliš pozdě, tak o neviditelné hrozbě téměř nikdo nevěděl.

Další vlastností, kterou Ulrich Beck zdůrazňuje, je sociálně nerovná distribuce rizik. Horním vrstvám umožňuje jejich bohatství z řady rizik (nikoliv ze všech) se vykoupit. Mohou se přestěhovat do lokalit nezasazených průmyslovým smogem, mohou žít daleko od hluku, mohou si kupovat vajíčka „šťastných slepic“ z biochovů.

Čapkoví umožňuje logika jeho příběhu propojit výši sociálního postavení s výškou geografickou. Bohatí lidé mají prostředky, jak se odstěhovat daleko od mořského pobřeží a hledat bezpečí ve vnitřních územích. Ale chudší lidé, kteří nemají prostředky, už

beznadějně podobní a vytvořili ozbrojenou hrozbu pro přežití euroamerické civilizace, představuje prý symbol vlny hnědého moru. Tato interpretace však mlokům hodně křivdí. Sledujeme-li jejich příběh pozorně, zjišťujeme, že nejsou pouhým podobenstvím fašismu jako jakéhosi nepochopitelného vykojení dějin. Jsou stejně jako fašismus symbolem toho, co dokáže provést sama se sebou přímo naše euroamerická civilizace v rámci takzvaného dělání pokroku.

Autor líčí od počátku mloky očima kapitána van Tocha jako milé a bezbranné tvory, kteří nezištně zaplavují perlami toho, kdo je k nim slušný a vstřícný. Mají dětské ruce a nezáludnou povahu.

Lidé využívají jejich bezbrannosti a štědrosti k tomu, aby je zapojili do svého byznysu. Cílem společnosti velkopodnikatele G. H. Bondyho je „racionální pěstování a exploatace mloků“. Tyto síly přírody, které nám mohou v rozumné míře pomáhat, jsou zapojeny do maximalizace zisku za jakoukoliv myslitelnou mez.

Mloci jsou podrobena tvrdé drezúře (jejich instruktory jsou obvykle vysloužilí vojáci), jsou surově loveni a v drastických podmínkách transportováni ze svých tropických ostrovů. Jsou nuceni pracovat do vysílení, konají se na nich sadistické „vědecké“ pokusy s cílem zjistit, co všechno ještě vydrží.

Vojenští stratégové s uspokojením zjišťují, že uříznuté končetiny a odňaté orgány mlokům opět dorůstají. „Po té stránce by mohl být prvotřídním, téměř nezničitelným zvířetem válečným. Bohužel vadí tomu jeho mírumilovnost a přirozená bezbrannost.“

Teprve jejich zapřažení do strojového soukolí moderní ekonomiky, jejich začlenění do sloupců hospodářských statistik, jejich nasazení v bitvě za stupňování růstu změnilo jejich povahu. V tom nejhorším slova smyslu je polidštilo. Čapek to říká zcela jednoznačně: „Praví, uvědoměli lidé Mločího Věku už nebudou mařit svůj čas hloubáním o Podstatě Věcí, budou mít co dělat jenom s jejich počtem a hromadnou výrobou. Celá budoucnost světa je v tom, aby se pořád zvyšovala výroba i konsum, pročez musí být ještě více Mloků, aby mohli ještě více konsumovat.“

Byli to lidé, kdo je posléze zatahli do svých válek. Jednotlivé státy a velmoci je vycvičily a vyzbrojily na ochranu svých zájmů proti jiným státům. Válka s mloky začala jako každá dřívější válka jako konflikty mezi jednotlivými zeměmi. Mloci francouzští pochodovali proti mlokům britským a další přímořské státy si jejich prostřednictvím zase řešily své problémy. Lidé si v podobě mloků svoje smrtelné riziko pořídili stejně systematicky a zdánlivě zcela rozumně, jako si podle Ulricha Becka pořizuje modernita svá vlastní ohrožení.

Byli přitom pyšní na svůj důvtip a organizační schopnosti, které růst urychlují a činí ho nezadržitelným. Destrukční kapacitu své omezené racionality přitom vydávají za výraz pokroku: „Například stěhování národů, které se kdysi vleklo po několik věků, by se při dnešní organizaci transportu dalo se vším všudy pořídit za tři léta – jinak se na něm nemůže vydělat. Podobně je tomu s likvidací římské říše, s kolonizováním pevnin, vyvražděním Indiánů a tak dále. To vše by se dalo dneska absolvovat nesrovnatelně rychleji, kdyby to bylo svěřeno kapitálově silným podnikatelům.“

Stejně jako v případě technologických, ekologických a dalších rizik pokračuje také v románu Karla Čapka lidstvo ve své sebedestrukci i poté, co je zřejmé, že toto nasměrování nemůže přežít. Vidina zisků z dalšího růstu je prostě silnější a lidé se stávají komplicem svého vlastního zničení: „...hospodářské rubriky novin právem poukazovaly na to, že nelze omezovat dodávky Mlokům, jelikož by to způsobilo veliký pokles výroby a těžkou krizi v mnoha odvětvích lidského průmyslu.“

Ti, kdo proti šíření mloků ojediněle protestovali, byli vydáváni za bláznů a za odpůrce pokroku. Tisk rozptyloval jejich obavy, protože měl prospěch z inzerce obchodu s mloky, a ekonomičtí experti umlčeli odpůrce poukazem na pokles hodnoty dividend společností, které s nimi podnikají, jenž by hrozil v případě omezení jejich produkce. (Ani hospodářské ztráty ovšem nezabránilly tomu, aby byli mloci, když se začali poprvé svým lovcům bránit, pro výstrahu rozstříleni na mnoha místech daleko od dějiště

racionalitou reflexivní, jež dokáže expanzionismus růstu nesený příslibem stále vyšších zisků udržet pod kontrolou.

Karel Čapek takto optimistický není. Když promlouvá v epilogu knihy sám k sobě, zklamaně konstatuje: „Něco ti řeknu. Víš, kdo ještě teď, když už je pětina Evropy potopena, dodává Mlokům třaskaviny a torpeda a vrtačky? Víš, kdo horečně dnem i nocí pracuje v laboratořích, aby našel ještě účinnější mašiny a látky na rozmetání světa? Víš, kdo půjčuje Mlokům peníze, víš, kdo financuje tenhle Konec Světa, tu celou novou Potopu?“

A sám si také odpovídá: „Vím. Všechny továrny. Všechny banky. Všechny státy.“

Jak již bylo uvedeno, Ulrich Beck na mnoha místech své práce zdůrazňuje, že naše pojistky jsou chabé a nesouměřitelné ve srovnání s riziky, která modernita systematicky plodí. Právě dnes se ukazuje, že pojistky, jimiž disponujeme, jsou ještě chatrnější, než jsme si mysleli.

Pojistky proti ekonomické krizi, které se pracně budovaly pod dojmem velké hospodářské krize třicátých let, byly odstraněny sice nenápadně, ale o to důkladněji. Výsledkem bylo vypuknutí bankovní a hospodářské krize v rozsahu, který Evropa a Amerika od třicátých let nepamatuje. Stejně soustředěně byly odbourávány pojistky, které v oblasti mezinárodních vztahů jistily světový mír. Pojistky chránící nás před vypuknutím nové ničivé války jsou stejně nedostatečné jako pojistky chránící nás před krizí.

Dnes tolik propagovaná deregulace není ve skutečnosti ničím jiným než oslavou absence pojistek, které by měly mlokům bránit vydat se na svůj vítězný pochod.

V nové podobě vystupují problémy beznadějně předmoderní